

Glava II

DIVIZIJA U ČETVRTOJ NEPRIJATELJSKOJ OFANZIVI

1. ODBRAMBENE BORBE NA PRAVCU VRHPOLJE—PAUNOVAC

Ofanzivnim dejstvima glavnine Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u toku jeseni 1942. godine, stvorena je velika slobodna teritorija koja je obuhvatila najveći dio Like, Korduna, Banije, Bosanske krajine, te znatan dio srednje Bosne i Dalmacije sa oko 50.000 km². Kvislinška tvorovina Nezavisna Država Hrvatska bila je uveliko uzdrmana. Zabrinuti su bili i njeni fašistički gospodari, koji sa svojim raspoloživim oružanim snagama nisu mogli da spriječe rasplamsavanje narodnooslobodilačkog rata i stalno narastanje Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Zbog ozbiljnih poraza armija sila Osovine kod Staljingrada i na afričkom ratišku kod El Alarnejna i skore moguće invazije saveznika na Balkan, bila im je potrebna stabilna situacija u Jugoslaviji. Iz tih razloga na inicijativu njemačke Vrhovne komande, koju je prihvatila i italijanska Vrhovna komanda, pripremljena je velika ofanziva protiv glavnine Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i velike oslobođene teritorije s centrom u Bihaću.

Izvođenje ove ofanzive planirano je u dvije operacije. U prvoj operaciji »Vajs-1« (Weiss-1) cilj je bio da se brzim prodorom od 20. do 21. januara 1943. od Karlovca prema Bihaću i od Sanskog mosta prema Bosanskom Petrovcu slobodna teritorija presiječe na dva dijela i da se frontalnim nastupanjem sa linije Glina—Kostajnica—Bosanski Novi—Prijedor okruže i unište snage 1. bosanskog i 1. hrvatskog korpusa sjeverno od linije Bihać—Bosanski Petrovac—Ključ. U drugoj operaciji »Vajs-2« trebalo je okružiti i uništiti jedinice NOVJ koje bi se eventualno izvukle iz borbi u operacijama »Vajs-1«, a i one partizanske jedinice koje bi se zatekle na prostoru Drvara, Bosanskog Grahova, Livna i Glamoča.

U operaciji »Vajs-1« Nijemci su angažovali 7. SS diviziju »Princ Eugen«, 369. legionarsku diviziju, ojačanu jednim pukom njemačke 187. rezervne divizije i 3. domobranskim gorskim zdrugom (brigadom), njemačku 717. diviziju, ojačanu 2. domobranskom planinskom brigadom, i dijelovima njemačke 714. divizije. Sve ove njemačke i kvislinške snage, jačine oko 50.000 vojnika, bile su pod komandom generala R. Littersa (Rudolf Lütters). Sa italijanske strane angažovane su divizije »Re«, »Lombardija« i »Sasari« (preko 25.000 vojnika), ojačane sa četiri ustaško-do-

mobrnska bataljona (31, 32, 34. ustaški i 2. lovački domobrnski bataljon), i oko 2.000 četnika sa dijelovima italijanske divizije »Bergamo«. Ove snage bile su pod komandom generala Aleksandra Glorije (Alesandro Gloria), komandanta italijanskog 5. armijskog korpusa. Za avio-podršku određeno je oko 14 njemačkih, italijanskih i domobrnskih eskadrila.

Ukupna jačina neprijateljskih snaga bila je preko 90.000 vojnika¹¹.

Od njemačkih divizija po broju vojnika i po naoružanju bila je najjača SS divizija »Princ Eugen«, sa svojih 20.000 vojnika. Ona je dobila zadatak da iz šireg rejona Karlovca brzo (za dva dana) prodre kroz centar slobodne teritorije pravcem Slunj—Bihać—Bosanski Petrovac i da se na tom pravcu susretne sa prethodnicom 717. divizije, koja je dobila zadatak da isto tako brzo ovlada komunikacijom Sanski Most—Paunovac—Bravsko—Bosanski Petrovac.

Prema ovim neprijateljskim snagama u odbrani slobodne teritorije nalazili su se 1. hrvatski i 1. bosanski udarni korpus — ukupno oko 22.000 boraca.

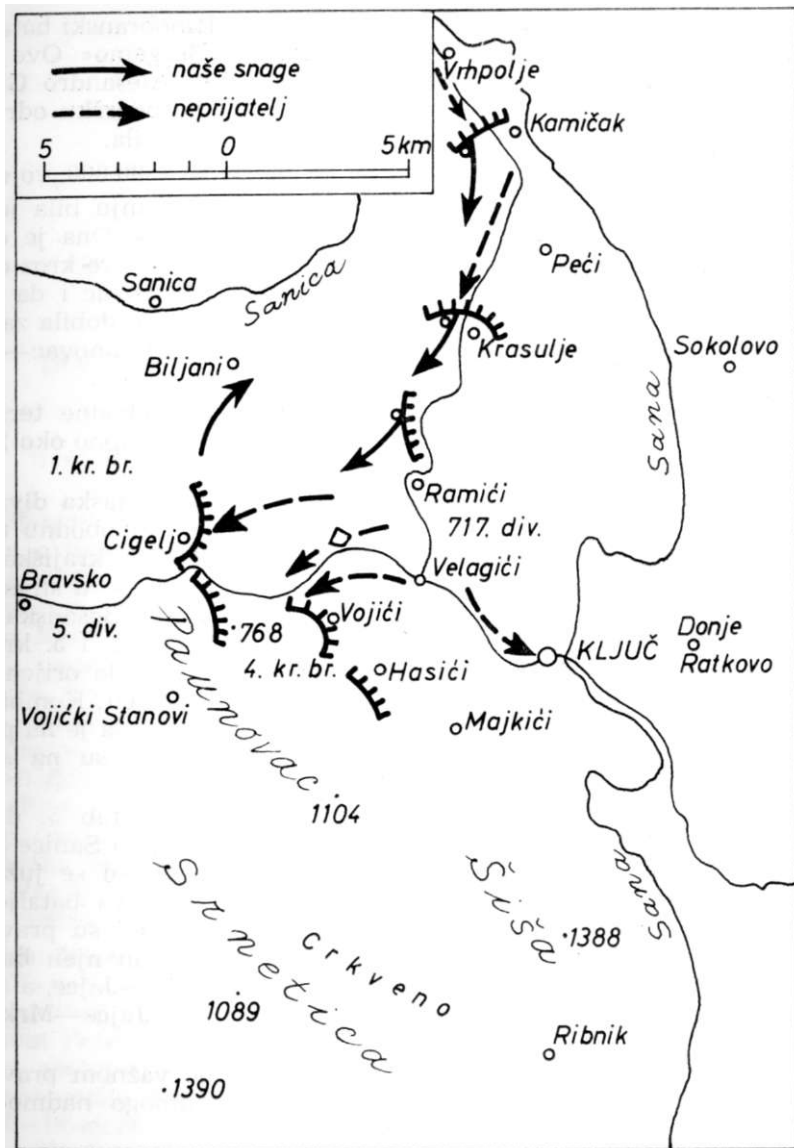
Prvi hrvatski korpus (6. lička, 7. banijska i 8. kordunaška divizija i Banijski, Kordunaški i Lički partizanski odred) branio je slobodnu teritoriju u Baniji, Kordunu i Lici. Prvi bosanski korpus (4. i 5. krajiška divizija, Kombinovana brigada i 3. partizanski odred) nalazio se u slijedećem rasporedu: 6. i 8. krajiška brigada 4. divizije na pravcima Bosanska Krupa—Sanski Most i Otoka—Bosanski Novi, dok su njene 2. i 5. krajiška brigada bile na Kozari; 5. divizija glavninom snaga bila je orijentisana prema Sanskom Mostu, a dijelom prema Banjoj Luci i Jajcu; Kombinovana brigada (kasnije formirana 10. krajiška brigada) dejstvovala je na pravcu Bosansko Grahovo—Knin; partizanski odredi dejstvovali su na svojim područjima.

Uoči okupatorsko-kvislinške ofanzive, 19. januara, Štab 5. divizije postavio je 1. i 7. krajišku brigadu za odbranu doline Sane i Sanice prema Paunovcu i Ključu, a njihovi prednji bataljoni nalazili su se južno od Sanskog Mosta, na liniji Tomina—Vrhpolje—Hrustovo. Dva bataljona 4. krajiške brigade u rejonu Kadina Voda—Stričići zatvarali su pravac od Banje Luke preko Manjače i cestom prema Sitnici, jedan njen bataljon nalazio se kod sela Surjan i kontrolisao cestu Banja Luka—Jajce, a četvrti njen bataljon bio je kod sela Magaljdola i na pravcu Jajce—Mrkonjić-Grad.

Tako se glavnina 5. divizije našla na izvanredno važnom pravcu od Sanskog Mosta prema Bosanskom Petrovcu, pred mnogo nadmoćnijim jedinicama 717. divizije i 202. tenkovskog bataljona.

Zemljište je pružalo dobre uslove za odbranu ovoga pravca na dijelu od Vrhpolja do sela Ramića, a osobito kroz šumu Paunovac, koji je, sa Debelom stranom i Cigeljom, pružao dobre uslove za organizaciju odbrane po frontu i po dubini. To je prevoj širine desetak kilometara koji povezuje Grmeč sa Šišom-planinom kod Ključa. Njegovo zemljište sa nadmorskim visinama od 650 do 800 m znatno dominira nad ključkom i saničkom dolinom koje se nalaze na nadmorskoj visini od oko 450 m. Tako Paunovac i Cigelj čine prirodne prepreke za pokret jedinica sa istoka prema zapadu. Drum koji je tuda izgrađen pun je serpentina, koje su se mogle dobro

1) Vojna enciklopedija, knj. 2, II izdanje, Beograd, 1971.

Odrambene borbe na pravcu Vrhpolje—Paunovac (20. 1. do 8. 2. 1943)

zarušiti. Gusta četinarska šuma štitila je jedinice od neprijateljskog osmatranja i izvidanja, umanjivala efekte neprijateljske artiljerijske vatre i bombardovanja iz vazduha, olakšavala manevar i pokrete jedinica. Cim su prvi podaci upozorili na mogućnost neprijateljevog napada jačim snagama na slobodnu teritoriju, počelo je prekopavanje i zarušavanje ceste na pogodnim mjestima. Osobito je to dobro i temeljito urađeno cijelom dužinom serpentina kroz šumu Paunovac, sve do Debele strane. Tu je cesta zarušavana i u toku borbe, a postavljeno je i nekoliko protivtenkovskih

mina, koje su izrađivane u vojnoj radionici u Grmeču. Za odbranu dijela zarušene ceste upotrebljen je protivtenkovski top 1. krajiške brigade. Cesta na serpentinama bila je toliko zarušena da bi neprijatelju, osvajanjem Paunovca, bilo potrebno nekoliko dana da je osposobi za korištenje.

Na navedenim dionicama ceste zemljište je pružalo mogućnost da se izaberu pogodni položaji za bočnu odbranu po dubini, koju neprijatelj nije mogao da izmaneviše bez šireg obuhvata.

Jedinice 5. divizije dobro su koristile sve pogodnosti koji im je pružalo zemljište u borbama protiv jakog neprijatelja.

Međutim, uslovi za odmor i smještaj jedinica bili su veoma loši. Sela su dobrim dijelom bila popaljena ili napuštena. Najteže je bilo na Paunovcu i Cigelju, u kojima su popaljene barake za smještaj radnika i druge zgrade poznatog šumsko-industrijskog preduzeća »Šipad«, a i slični objekti na uskotračnoj željezničkoj pruzi. Takođe su bile spaljene seoske kuće u rejonu Cigelja. Početkom neprijateljske ofanzive u Paunovcu je na brzinu izgrađeno nekoliko drvenih baraka. Bile su pokrivene granama četinaru. U njima su napravljeni ležaji od dasaka i postavljene improvizovane peći, tzv. bubnjare, načinjene od benzinskih buradi. One su više dimile nego što su zagrijavale baraku u kojoj se mogla smjestiti četa vojnika. Naravno, bubnjare su ložene samo noću i u vrijeme loših metereoloških uslova. U drugim manjim improvizovanim barakama smještene su pokretne brigadne bolnice i bataljonske kuhinje. A januarska zima 1943. bila je ćudljiva. Preovlađivalo je oštro, sniježno vrijeme, ali je bilo i juga sa hladnom kišom.

U takvoj situaciji zdravstveni uslovi boraca bili su teški. Nisu se mogli obezbijediti minimalni uslovi za održavanje lične higijene. Zbog loše odjeće i obuće i dugotrajnih danonoćnih borbi, borci su poboljevali od prehlada. Pojava pjegavog tifusa po selima prijetila je jedinicama. Zbog toga se svaki predah koristio za pranje odjeće boraca u partizanskim buradima, ali su se već u borbama na Paunovcu otkrili prvi slučajevi tifusa u jedinicama 1. krajiške brigade.

Ishrana boraca bila je dobro organizovana. Dnevna sledovanja hrane dopremana su sa oslobođene teritorije, preko mjesnih narodnooslobodilačkih odbora i Komande vojnog područja u Bosanskom Petrovcu. Borci su uglavnom redovno dobijali jedan obrok kuvane hrane. Kazane tople hrane prenosili su četni kuvari na položaj, najčešće pred mrak ili u rano jutro.

Pa, i pored zaista teških uslova borbe, 5. divizija je na pravcu Sanski Most—Bosanski Petrovac uspješno vodila odsudnu odbranu i punih devetnaest dana odolijevala napadima nadmoćnijeg neprijatelja.

Takve, a na Šator-planini još gore, uslove ratovanja borci će doživjeti i izdržati i poslije Paunovca — tokom čitave neprijateljske ofanzive.

Njemačke divizije krenule su u ofanzivu 20. januara na svim pravcima. Toga dana su dva bataljona iz 1. i 7. krajiške brigade vodili tešku borbu sa jedinicama 749. pješadijskog puka 717. divizije. Uz podršku avijacije, artiljerije i tenkova, neprijatelj je forsirao r. Sanu i zauzeo Vrhpolje. Prema procjenama ovih bataljona, Nijemci su imali oko 150 mrtvih i ranjenih. Naša dva bataljona imali su 35 mrtvih i ranjenih².

2) Zbornik IV/9, 97.

U toku 21. i 22. januara neprijatelj je oprezno nastupao u zahvatu komunikacije nastojeći da uz podršku artiljerije i avijacije potisne naše jedinice što dalje od Vrhpolja. Njegovi napadi 23. januara bili su jači i drskiji, dolazilo je do obostranih juriša. U toku ta tri dana borbi u šumi Golaja i kod sela Peći neprijatelj je, prema izvještajima bataljona 1. i 7. brigade, imao 130 izbačenih iz stroja. Naši gubici — 3 poginula i 26 ranjenih.

Kod 4. krajiške brigade nije bilo promjena, dok je 23. januara 3. bataljon 7. krajiške brigade upućen u Gornje Ratkovo, na desnu stranu Sane, radi kontrole terena u pravcu Sanskog Mosta. Štab 5. divizije nalazio se u Ključu.³¹ Njegova telefonska veza sa Štabom 1. bosanskog korpusa (koji se nalazio u Podgrmeču) preko Jelašinovaca, Hrustova i Vrhpolja bila je, zbog napada neprijatelja, prekinuta, pa je Štab divizije predložio da komanda mjesta u Bosanskom Petrovcu podigne telefonsku liniju preko Bravska, jer je ona imala telefonsku vezu sa Štabom korpusa. U sačuvanim dokumentima nema podataka da je ova telefonska linija bila podignuta.

Po naređenju Štaba 1. bosanskog korpusa, upućen je 23. januara 3. bataljon 1. krajiške brigade kao pojačanje 6. krajiškoj brigadi 4. divizije, koja je branila pravce od Sanskog Mosta i Ljubije prema Lušci-Palanci. Već 24. januara on je sa 1. bataljonom 6. brigade, vodio borbu protiv 2. domobranske planinske brigade na položajima kod Demiševaca i Vučkovića.

Ujutro 25. januara krenuli su u napad od Sanskog Mosta prema Lušci-Palanci 737. puk 717. divizije, ojačan motorizovanim odredom 749. puka iste divizije i dijelovima 202. tenkovskog bataljona, i 2. domobranska planinska brigada. Nijemci su nastupali cestom i desno od nje, a domobrani južnije — prema selu Eminovci. Vodeći zadržavajuću odbranu, 1. bataljon 6. krajiške i 3. bataljon 1. krajiške brigade više su se orijentisali protiv 2. domobranske brigade koja je pred noć zauzela nekoliko zaselaka u Eminovcima.

Uveče su štabovi tih bataljona sačinili izvanredno smio plan za noćni napad na domobransku brigadu: da je glavne snage oba bataljona napadnu s leđa i s bokova, a da samo jedna četa napada sa fronta, sa zadatkom da na sebe privuče pažnju neprijatelja. Napad svih četa oba bataljona bio je istovremen i silovit. Tučena sa bliskog odstojanja ručnim bombama i vatrom pješadijskog oružja sa svih strana svoga borbenog rasporeda, domobranska brigada je za jedan sat bila rastrojena — njen 1. i 3. bataljon bili su razbijeni, a 2. i 4. bataljon, pretrpjevši gubitke, u panici su se povukli prema Sanskom Mostu. U borbi je ubijeno oko 70, a zarobljeno 12 neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplijenjeno je 60 mitraljeza, 13 minobacača, 4 brska topa, 1 protivtenkovski top, 40 pušaka, jedna radio-stanica, komora sa 60 konja, topovske, minobacačke i druge municije, ručnih bombi, čebadi, šatorskih krila i druge ratne opreme. Naši bataljoni su imali 12 mrtvih i 18 ranjenih boraca.⁴¹

3) Zbornik IV/9, 99, 105, 113, 115, 117 i 118.

4) Zbornik IV/9, 132, 140, i 234.

U našim ratnim dokumentima ne slažu se cifre o zaplijenjenim mitraljezima. Navode se cifre od 30 i 60 mitraljeza i puškomitraljeza.

U njemačkom dnevnom izvještaju od 26. januara, u kome su notirane samo važnije borbe, kaže se: »Hrvatska 2. planinska brigada, koja je izmakla pred neprijateljskim protivnapadom, skuplja se u pozadini 737. puka. Hrvatska baterija pala u neprijateljske ruke«.

Za taj izvanredan uspjeh Josip Broz Tito, vrhovni komandant NOV i POJ, pohvalio je oba bataljona. To je isto učinio i Štab 1. bosanskog korpusa.

Narednih dana 3. bataljon 1. krajiške brigade vodio je borbu zajedno sa jedinicama 6. krajiške brigade, koja je od 28. januara bila angažovana prema Sanskom Mostu. Očišćena su od neprijatelja sva sela južno od komunikacije Fajtovci—Sanski Most. Bataljon se vratio u sastav brigade 4. februara.

Upotrebom većeg dijela snaga 717. divizija na pravcu Sanski Most—Lušci-Palanka, moglo bi se zaključiti da je napad ove divizije na pravcu Sanski Most—Bosanski Petrovac stavljen u drugi plan, iako je on po planu operacije »Vajs-1« bio mnogo značajniji. Za takve promjene u grupisanju njemačkih snaga četvrtog dana od početka ofanzive moglo bi se navesti nekoliko pretpostavki. Prvo, Nijemci, su uvidjeli da je 2. domobranska brigada preslaba da sama postigne bilo kakav taktički uspjeh; drugo, komandant njemačkih snaga u ovoj operaciji, general-pukovnik Liters, mogao je da dobije obavještenje o tome da se 2. i 5. krajiška brigada 4. divizije od 12. januara nalaze u borbama na Kozari i prema Lijeve polju, pa je bilo primamljivo da se jače njemačke snage probiju u centar Podgrmeča i tako otežaju njegovu odbranu; treće, most na Sani kod Vrhpolja bio je porušen, gradnja novog mosta trajala je i poslije 25. januara, što je onemogućilo komandantu 717. divizije da na pravcu prema Bosanskom Petrovcu upotrijebi tenkove i težu artiljeriju.⁵¹

Ne obazirući se na katastrofu 2. domobranske planinske brigade, 737. puk produžio je nastupanje oslobođenom teritorijom Podgrmeča. Jedinice 6. krajiške brigade nisu mogle da ga zaustave i već 27. januara neprijatelj je zauzeo sela Benakovac i Prav. Jesenicu. Toga dana stigle su sa Kozare 2. i 5. krajiška brigada i odmah, u toku naredne noći, stupile su u borbu i okružile ojačani 737. puk. On se našao u teškoj situaciji, pa mu je neprijatelj morao avionima dopremiti municiju i hranu. Uz pomoć jedinica njemačke 369. divizije i avijacije, puk je 4. februara deblokiran, te je cestom otišao za Sanski Most.⁵¹

Tako je 4. divizija dugim vezivanjem znatnih snaga 717. njemačke divizije uveliko olakšala 5. diviziji odbranu pravca Sanski Most—Bravsko—Bosanski Petrovac na kome, međutim, borbe nisu prekidane. Ujutro 24. januara neprijatelj je, uz snažnu podršku artiljerije i avijacije, iznenadio silovitim napadom i potisnuo 2. bataljon 1. krajiške brigade. Uslijedilo je povlačenje i drugih jedinica na položaje u visini sela Krasulje. Uveče je štab te brigade utanačio sa štabovima bataljona plan za noćni protivnapad. Noćna borba vodila se na čitavom prostoru od Krasulja do Peći. Neprijatelj je bio primoran da se povuče nadomak Vrhpolja. Ovo je bio prvi jači protivnapad noću jedinica 5. divizije na ovom pravcu. Ovaj će se vid borbene aktivnosti često primjenjivati za sve vrijeme borbi za

5) U njemačkom dnevnom izvještaju od 22. januara kaže se: »Glavna komanda namjerava da uputi 737. puk preko Sanskog Mosta na Bosansku Krupu, pošto reaktiviranje mosta Vrhpolje još nije moguće predvidjeti i pored učešća pionirskog bataljona 714. divizije« (Zbornik IV/9, 230).

6) Detaljnije o borbama jedinica 4. krajiške divizije protiv 737. puka i 202. tenkovskog bataljona vidi: Duro Kladarin »Slom četvrti i pete neprijateljske ofanzive«, Kultura, Zagreb, 1956, str. 121—123.

odbranu Patmovca. To će biti jedna od karakteristika aktivne odbrane 5. divizije protiv jedinica 717. njemačke divizije.

Neprijatelju je trebalo dosta vremena da sredi svoje jedinice, pa je krenuo u napad tek u popodnevnom satima 25. januara. U toku tog i narednog dana 1. i 7. krajiška brigada vodile su manje zadržavajuće borbe. Zatim se 1. krajiška brigada povukla na položaje za odbranu Cigelja i Paunovca, a 7. krajiška brigada, sa tri bataljona, postavila se desno od 1. krajiške brigade za odbranu Ključa. Štab divizije nalazio se u s. Vojići.

Kod 4. krajiške brigade nije bilo promjena. Akcije njenih jedinica i 3. bataljona 7. krajiške brigade protiv četnika na Manjači ostale su bez rezultata, jer su se četnici povlačili bez borbe. Neprijateljski garnizoni u Banjoj Luci i Jajcu, koje su održale domobranske i ustaške snage i dijelevo 718. njemačke divizije, bili su ugroženi od 1. proleterske i 3. udarne divizije koje su se nalazile u srednjoj Bosni, na prostoru od Travnika do Teslića, Prnjavora i Banje Luke.

Ocijenivši da ne prijete opasnost od Banje Luke i Jajca, Štab 5. divizije je odlučio da pojača odbranu Paunovca i Ključa. S tim ciljem je riješio da upotrijebi 4. krajišku brigadu za odbranu Paunovca, sa po jednim bataljonom 7. krajiške brigade da osmatra i kontroliše pravce prema Banjoj Luci i Jajcu, a da dva njena bataljona zadrži za odbranu Ključa i Ribnika. Već u toku 27. i 28. januara dva bataljona 4. krajiške zauzela su položaje kod sela Vojići i Majkići, a do 30. januara stigla su na njih i druga dva njena bataljona.

Međutim, 1. krajiška brigada bila je sve do 4. februara bez 3. bataljona (kada se on vratio iz Podgrmeča), a 4. krajiška brigada uputila je 28. januara u Lušci-Palanku, u Podgrmeč, svoj 3. bataljon sa ciljem da pojača snage 4. divizije. Doduše, ovaj se bataljon otuda vratio već 1. februara.

Od brigada 5. divizije najviše je bila premorena i imala najveće gubitke 1. krajiška. Još od Sanskog Mosta gotovo je neprekidno bila u borbama protiv dobro naoružanih, sposobnih, upornih i iskusnih njemačkih jedinica i ustaško-domobranskih snaga. Iako se kod njenih boraca osjećao umor, a učestala su i obolijevanja od prehlada i pjegavog tifusa, njihova odlučnost u borbi nije popuštala.

Neprijatelj je nastojao da oslobodi cestu prema Ključu i da zauzme prve pogodnije položaje prema Vojićima i na cesti prema Paunovcu, pa je 27. januara pokušao prodor prema Ključu. Poslije tročasovne borbe kod sela Pudin-Hana i na kosama prema selu Vojići, vratio se u Velagiće i Ramiće.

U toku noći 27/28. januara izvršen je protivnapad sa 1. krajiškom brigadom i demonstrativni napad sa po jednim bataljonom 4. i 7. krajiške brigade. Iako je uspio da se održi u Velagićima i Ramićima, neprijatelj je pretrpio osjetne gubitke: zaplijenjena su mu i dva topa, ali se nisu mogli izvući; jedinice su mu rastrojene i onesposobljene za neposrednu borbenu aktivnost. Prema ocjeni štabova bataljona, neprijatelj je u borbi 27. januara i u noćnoj borbi 27/28. januara imao oko 80 izbačenih iz stroja. Mi smo imali 5 poginulih i 15 ranjenih boraca.⁷⁾

7) Zbornik IV/9, 144, 153, 155 i 237.

Od 28. do 30. januara 749. puk dobio je znatna pojačanja, o čemu su našim štabovima javljali osmatrači 1. i 4. krajiške brigade. Vjerojatno su 28. januara pristigle prve jedinice reorganizovane i popunjene 2. domobranske planinske brigade, a odmah zatim teža artiljerija i glavnina 202. tenkovskog bataljona. Moguće je da je u tom vremenu bio popunjen i 749. puk.⁸¹

Jedinice 5. divizije iskoristile su zatišje da se odmore i da još bolje organizuju i uredе položaje za odbranu. Intenzivno su održavani sastanci štabova — dogovarano je o svim pitanjima odbrane, osobito o boljem vođenju noćnih protivnapada. U ovom korisnom poslu, inicijativama i dobrim procjenama situacije prednjačio je komandant divizije Slavko Rodić.

Do toga vremena 7. i 8. divizija 1. hrvatskog korpusa, vodeći vrlo teške odbrambene borbe protiv 7. SS i 369. divizije, postepeno su se povlačile ispred brojno i tehnički jačeg neprijatelja. Pod njihovom zaštitom izvršena je evakuacija naroda iz Banije i Korduna na slobodnu teritoriju Bosanske krajine. Sedma SS divizija tek 29. januara zauzela je Bihać, a 369. divizija izbila je toga dana na Unu između s. Otoke i Bosanske Krupe.

Ujutro 31. januara neprijateljska pješadija krenula je u napad prema Cigelju i Paunovcu. Podržana grupama bombardera i vatrom artiljerije, nastojala je da osvoji prve položaje jedinica 5. divizije. Neprijatelj se osobito okomio na položaje u blizini ceste sjeverno od Vojića, gdje je zemljište omogućavalo i upotrebu tenkova, i uspio da zauzme dio otvorenog terena. Na ostalom dijelu fronta nije imao uspjeha. Uveče se povukao u Velagiće i Ramiće, sem sa kosa u blizini ceste gdje se pješadija utvrdila pod zaštitom tenkova. U toj borbi neprijatelj je imao oko 80 mrtvih i ranjenih. Mi smo imali 3 poginula i 17 ranjenih boraca.

U toku noći između 31. januara i 1. februara 1. krajiška brigada izvršila je napad na neprijateljski logor u Ramićima, a dva bataljona 4. krajiške izveli su demonstrativni napad na neprijateljske položaje na kosi sjeverno od Vojića. Napad u Ramićima potpuno je uspio. Obučeni u neprijateljske uniforme, dvojica partizana zarobili su stražare i od njih dobili znak raspoznavanja. Poslije toga borci su upali u neprijateljski logor i obasuli pospane Nijemce i domobrane bombama i mitraljeskom vatrom. Izbezumljeni vojnici bježali su nasumice, padali od vatre naših boraca, a često i od sopstvene vatre. Naši borci došli su do četiri tenka. No, kako nisu znali da ih upale, samo su ih neznatno oštetili. U toj borbi ubijeno je oko 100, a zarobljeno 17 neprijateljskih vojnika, zaplijenjeno 30 pušaka, 1 puškomitraljez, nekoliko hiljada puščane municije, 120 ručnih bombi i druge

8) U svom izvještaju za 31. januar Stab 5. divizije javlja Štabu 1. bosanskog korpusa da neprijatelj u Ramićima ima 2.000—2.500 vojnika, 10 tenkova, jednu haubicu i jednu brdsku bateriju i nekoliko protivtenkovskih topova i minobacača. Ovi podaci su, vjerovatno, nepotpuni, ako se zna da je 717. divizija prije početka ofanzive imala do 8.000 vojnika, a 2. domobranska planinska brigada oko 1.000 vojnika (Zbornik IV/9, 144, i Zbornik IV/10, 6).

U njemačkom dnevniku izvještaja od 28. januara kaže se, između ostalog, da je »2. planinska brigada upotrijebljena poslije reorganizacije« (Zbornik IV/9, 237). Sigurno je da je do 28. januara bio podignut most na Sani u Vrhpolju.

ratne opreme. Uništen je dio neprijateljske komore, a nastradalo je dosta konja. Poginuo je komandant 202. tenkovskog bataljona.⁹⁾

U napadu na isturene neprijateljske položaje na kosi sjeverno od Vojića naši su borci istjerali Nijemce iz rovova i oni su se povukli oko tenkova. Nemajući sredstva za paljenje tenkova, naši su odustali od dalje borbe.

U ovoj noćnoj akciji naše jedinice imale su 4 mrtva i 12 ranjenih boraca.

Slijedeća dva dana, 1. i 2. februara, neprijatelj nije napadao. Korišćajući njegovu neaktivnost Stab 5. divizije ponovo je planirao noćni napad na njegove jedinice u Ramićima i Velagićima. Napad je trebalo da se izvede noću 2/3. februara, i to sa dva bataljona 1. krajiške brigade sa sjeverozapada i sa dva bataljona 4. krajiške sa jugozapada. Na ovu akciju zakasnili su bataljoni 4. krajiške brigade. Noć je bila kišna, mrak kao tijesto, kretalo se sporo, u jednoj koloni, i tek pred zoru bataljoni su stigli u zaselak Kovačević, na rub šume. Pogriješilo se u proračunu koliko je potrebno vremena da se iz mjesta polaska, po kišnoj noći, izađe iz šume. Kasnije od predviđenog vremena za akciju stigli su bataljoni 1. krajiške brigade. Neprijatelj je, međutim, ove noći bio veoma oprezan. Njegove jedinice, stacionirane u selu, postavile su jaka spoljna obezbjeđenja i osvijetljavale prilaze svojim položajima. Tako su osmotrili dolazak bataljona 1. krajiške brigade i dočekali ih snažnom vatrom. U toj borbi bataljoni 1. krajiške imali su jednog mrtvog i 24 ranjena, od kojih dva teže.¹⁰⁾

Sve do 5. februara neprijatelj nije preduzimao jače napade. Položaje naših jedinica tukao je artiljerijom i avijacijom. Njegov 749. puk sa jedinicama ojačanja naišao je u rejonu Paunovca i Ključa na dobro organizovanu, čvrstu i aktivnu odbranu brigada 5. divizije. Bili su mali izgledi da se raspoloživim snagama učini nešto više. To stanje nemoći potvrđuju i kratki dnevni izvještaji o situaciji kod 717. njemačke divizije.¹¹⁾

Neprijateljska pojačanja počela su stizati na ovaj pravac 4. februara, a nastavljena su i u toku 5. i 6. februara. To su bile jedinice 737. puka 717. divizije, koji se uz velike gubitke jedva izvukao iz Podgrmeča. Jedan njihov bataljon prevezen je kaminonima 6. februara iz Sanskog Mosta. Tako se gotovo cijela 717. njemačka divizija našla na pravcu Paunovac—Bravsko—Bosanski Petrovac.¹²⁾ Očito je da se njemačkom komandantu žurilo da konačno probije našu odbranu na Paunovcu i Cigelju, kako bi

9) Zbornik IV/10, 6, 181. U njemačkom dnevnom izvještaju od 1. februara, između ostalog, stoji da su u ovoj noćnoj borbi »poginula dva njemačka oficira i 7 vojnika, među kojima komandant 202. tenkovskog bataljona ppuk. Von Gayso«. Dalje se kaže da je napadač po snazi oružja odgovarao jednoj četi i bio djelomično opremljen hrvatskim uniformama. Zbog toga su hrvatske jedinice koje su angažovane kod južne grupe (tj. sa 749. njem. pukom—prim. M. M.) privremeno povučene radi osiguranja pozadine«.

10) Zbornik IV/10, 55 i 62.

11) Zbornik IV/10, 181, 185, 187. U dnevnom izvještaju od 4. februara, između ostalog, stoji da se južna kolona (tj. 749. puk i druge jedinice) odmara u dostignutom rejonu gdje je odbila nekoliko partizanskih napada i da je u toku pridolaženje pojačanja s ciljem da se osposobi za izvršenje akcije na Bosanski Petrovac.

12) Zbornik IV/10, 189 i 191.

postigao barem skromni taktički uspjeh, jer mu je veći, operativni uspjeh, već odavno izmakao.

I dok je neprijatelj vršio pripreme za predstojeće borbe, Štab 5. divizije održao je 4. februara sastanak sa komandantima 1. i 4. krajiške brigade na kome je dogovoreno da 1. krajiška brigada u noći 6/7. februara izvrši napad na neprijateljske snage u njegovoj pozadini — u Vrhpolju i Kamičku i da poruši most na Sani u Vrhpolju, a 4. krajiška brigada da preuzme njene položaje u rejonu Cigelja, s tim da se u odbrani Paunovca čvršće osloni na lijevokrilni bataljon 7. krajiške brigade.

Ujutro 5. februara neprijatelj je, uz snažnu podršku artiljerije i avijacije, krenuo u napad preko sela Kopljenice. Cilj mu je bio da zauzme kote 663 i 518 na Debeloj strani i da tako ovlada dijelom zarušene ceste na serpentinama, kako bi je osposobno za pokret svojih tenkova. Neprijatelj je odbijen na polazne položaje. Pored 1. bataljona 1. krajiške brigade, u ovoj borbi učestvovao je i jedan bataljon 4. krajiške brigade, koji je već bio smijenio na položaju 2. bataljon 1. krajiške, radi pokreta brigade prema Vrhpolju. Neprijatelj je imao oko 30 izbačenih iz stroja, a naša jedinica 3 poginula i 6 ranjenih boraca.¹³⁾ Sutradan, 6. februara, neprijatelj je napao naše položaje u blizini Vojića — želio je da ovlada kosom pored ceste. Podržavala ga je artiljerija i avijacija. Nijemci su bili ovladali jednom isturenom kotom, ali ih je 2. bataljon 4. krajiške na juriš vratio na stare položaje. Neprijatelj je ovdje imao oko 50 izbačenih iz stroja, kod 2. bataljona — 4 poginula i 3 ranjena. Bataljon je zaplijenio 2 puškomitraljeza »šarca«, mali bacač, nešto metaka i malu radio-stanicu.

Neprijatelj je u toku 5. i 6. februara vršio pritisak i prema Ključu i 6. februara zauzeo Ključ. Poslije toga je 2. bataljon 7. krajiške brigade zatvarao pravce Ključ—Ribnik i Ključ—Sitnica, a njen 4. bataljon upućen je na Sitnicu. Od pravca Banje Luke i Jajca nije bilo promjena.

Šestog februara 1. i 2. bataljon 1. krajiške brigade nalazili su se u selu Biljani i izviđali prema Vrhpolju i Kamičku. Budući da u Kamičku nije bilo neprijatelja, na Vrhpolje i na most na Sani pošao je samo 2. bataljon. I u Vrhpolju nije bilo neprijatelja, ali je most na Sani bio dobro čuvan i nije mu se moglo prići. U borbi kod mosta bataljon je imao 1 mrtvog i 6 ranjenih. Prvi bataljon sa štabom brigade vratio se na Cigelj ujutro 7. februara.

Kako je motorizovana kolona njemačke divizije »Prin Eugen« 6. februara zauzela selo Vrtoče, zapadno od Bosanskog Petrovca, Štab 5. divizije naredio je štabu 1. krajiške brigade da pošalje njen 3. bataljon u selo Janjila, koji je trebalo da uhvati vezu s našim jedinicama na pravcu Bosanskog Petrovca i da kontroliše cestu prema Bosanskom Petrovcu u rejonu Janjila. Ovaj korak štaba divizije bio je na mjestu, jer je postojala mogućnost da SS divizija »Princ Eugen« nakon zauzimanja Bosanskog Petrovca uputi prema Bravskom dio svojih snaga u pozadinu 5. divizije radi sadejstva sa 717. divizijom u borbi na Paunovcu. Tako se upravo i desilo — motorizovani odred divizije »Prin Eugen« stigao je u Bravsko 8. februara popodne iza leđa jedinicama 5. divizije.

Sedmog februara neprijatelj je nastavio napade na svim pravcima. Artiljerija je intenzivno pomagala napade pješadije, a grupe od 7 do 11

13) Zbornik IV/10, 55, 62 i 191.

avionu tukle su naše položaje kod ceste u blizini Vojića i prema Cigelju. U toku dana neprijatelj je uz gubitke zadobio nešto zemljišta kod Vojića i na svom desnom krilu prema selu Gologlavu. Naše jedinice imale su 6 poginulih i 4 ranjena borca.¹⁴¹

Uveče je u Štabu divizije u Bravskom održan sastanak sa štabovima brigada, na kome je saopšteno da su jedinice SS divizije »Princ Eugen« ušle u Bosanski Petrovac i da mogu priteći u pomoć 717. diviziji u osvajanju Paunovca, pa je dogovoreno o mjerama opreznosti i o novim položajima 1. i 4. krajiške brigade ako budu morale napustiti Paunovac i Cigelj.

Sutradan, 8. februara, neprijatelj je uz snažnu podršku artiljerije i avijacije napadao svom silinom. Glavne svoje snage usmjerio je na Cigelj, jer je zemljište prema Cigelju bilo otkrivenije, a zauzimanjem Cigelja mogao se lakše dokopati Debele strane i kote 663 na završetku zarušenih serpentina. Upornost u borbi ukazivala je na riješenost neprijatelja da po svaku cijenu zauzme ove dominantne položaje. U popodnevrim satima motorizovani odred iz sastava SS divizije »Princ Eugen« stigao je u selo Jasenovac, u blizini željezničke stanice Bravsko. U motorizovanom odredu bilo je 8 tenkova. Stabu 5. divizije nije preostalo ništa drugo nego da naredi povlačenje 1. krajiške, a zatim i dva bataljona 4. krajiške brigade, na čije je položaje kod Vojića neprijatelj takođe napadao, ali bez uspjeha. Ometena od tenkova, 1. krajiška brigada prešla je cestu kod Bravska u toku noći 8/9. februara i smjestila se u selo Bunarevi i u zaselak Vojički Stanovi, gdje su stigla i dva bataljona 4. krajiške brigade.¹⁵¹

Time se završila odbrana pravca Sanski Most—Ključ—Bosanski Petrovac. Vodeći aktivnu i upornu odbranu, jedinice 5. divizije uspješno su branile ovaj pravac punih 19 dana i 717. njemačkoj diviziji nanijele ozbiljne gubitke. Lako je izračunati da je tempo nastupanja ove divizije bio više nego skroman — prosječno je iznosio 1 km dnevno, a prema zapovijesti za operaciju »Vajs-1«, 717. divizija trebalo je već 22. januara da se spoji u rejonu Vrtoča sa prethodnicom SS divizije »Princ Eugen« koja je nastupala od Karlovca prema Slunju i Bihaću. Nijemci su mislili da će brzo završiti svoj posao, a desilo se sasvim drukčije. Svuda su im naše divizije omele izvođenje operacije kako ju je planirala njemačka komanda.

Osvajanjem komunikacije Slunj—Bihać—Bosanski Petrovac—Ključ, koja prolazi kroz središnji dio slobodne teritorije, okupatorske i kvislinške jedinice nisu postigle osnovni cilj koji su sebi postavile u operaciji »Vajs-1« — da na prostranstvima Grmeča okruže i unište glavne snage 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa. Tamo se zadržala samo 4. divizija, koja je u izvanredno teškim borbama na planini Grmeču štitila oko 20.000 izbjeglica.

Neprijatelj je svoj bijes iskaljivao nad narodom, ubijao ljude, žene i djecu, pustošio i uništavao do čega je god došao. Bježeći ispred terora Nijemaca i kvislinga, narod se povlačio u unutrašnjost slobodne teritorije, a zatim, pod zaštitom vojske, sklanjao u zbjegove u Pelješevicu i Grmeč. Povlačeći se zajedno sa vojskom, narod je stradao od zime gladi i tifusa. Mnogo djece i druge nejači ostalo je zavijano u sniježnim prtinama krajiških planina. Poslije petodnevnih teških borbi, brigade 4. divizije probile

14) Zbornik IV/10, 55, 62 i 193. Motorizovani odred »Princ Eugen« divizije ušao je u Bosanski Petrovac 7. februara u 12,15 časova.

15) Zbornik IV/10, 43 i 195.

su se sa narodom iz obruča u sela sjeverno od ceste Bosanska Krupa—Sanski Most. Time je praktično bila završena prva etapa okupatorske ofanzive.

Izvršavajući povjereni zadatak, 5. udarna divizija znatno je doprinjela da se neprijateljski udar na slobodnu teritoriju uspori, da se pravovremeno evakušu ranjenici u pravcu Drvara i Livna i da se kolone izbjeglica udalje sa ugroženih područja slobodne teritorije.

U opštoj mobilizaciji organa narodne vlasti, pozadinskih vojnih komandi, te organizacija Antifašističkog fronta žena i omladine i čitavog naroda s ciljem da se okupatorskim i kvislinškim invazionim trupama pruži organizovani otpor i da se sačuva omladina od uništenja, u jedinice Narodnooslobodilačke vojske stupile su nove stotine i hiljade mladih. Tako je i u 5. udarnu diviziju stigla omladina iz sela sa područja Bosanskog Petrovca, Drvara, Ključa i Mrkonjić-Grada. Njen veliki dio sačinjavala je ženska omladina. Tada su upravo krajiške žene, do tada angažovane u pozadini, prvi put masovno stupale u vojne jedinice. One su se pokazale jednako sposobnim kao i muškarci za obavljanje raznih dužnosti u vojsci — kao borci sa puškom u ruci, bolničarke, partijski i politički radnici.

Dolaskom novih boraca, brojno stanje 5. udarne divizije se znatno povećalo. Prema izvještaju Štaba divizije od 14. februara 1943. godine, divizija je imala 3.938 boraca, od toga 1. krajiška brigada 1.428, Četvrta — 1.151, Sedma — 1.219 i Štab divizije i prištapske jedinice 140 boraca. Znatno je poboljšano naoružanje divizije. U njenim brigadama sve je veći broj naoružanja zaplijenjenog u borbama protiv njemačkih jedinica.¹⁶⁾ Priliv omladine u brigade nastavljen je i kasnije, pred početak i u vrijeme druge faze neprijateljske ofanzive. Tih dana najviše novih boraca došlo je u 7. krajišku brigadu, i to iz mjesta iz kojih su formirani njeni bataljoni.

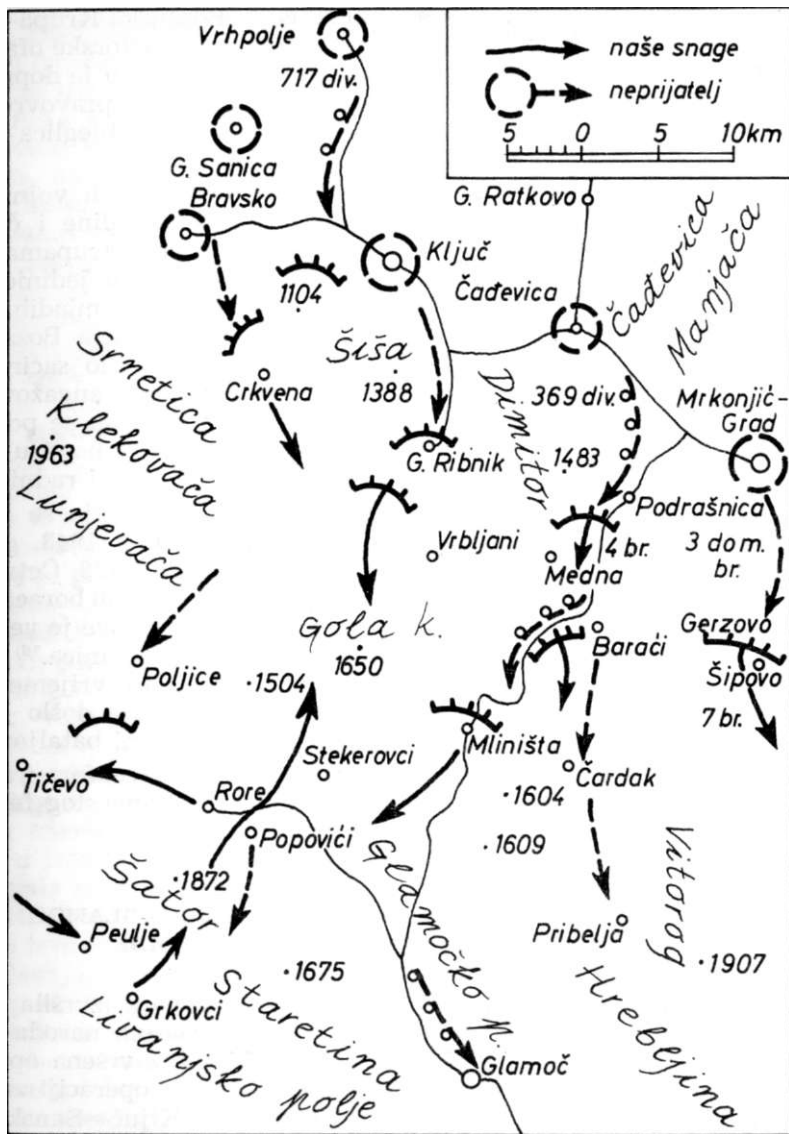
Prilivom novih boraca u toku neprijateljske ofanzive formirane su nove krajiške brigade — Deveta, Deseta i Dvanaesta. Trinaestog februara 1943. formirana je 10. krajiška udarna divizija.

2. ODBRAMBENE BORBE NA PRAVCIMA KLJUČ—GLAMOČ I MRKONJIC-GRAD—JANJ—KUPREŠKO POLJE

Kada je 4. divizija u vremenu od 11. do 13. februara izvršila proboj iz obruča sa planine Grmeča i zajedno sa velikom masom naroda prešla cestu Bosanska Krupa—Sanski Most, bila je praktično završena operacija »Vajs-1«. Njemačke divizije koje su učestvovalе u ovoj operaciji zadržale su se u zoni komunikacije Bihać—Bosanski Petrovac—Ključ—Sanski Most, sređivale se i pripremale za predstojeću etapu ofanzive, nazvanu »Vajs-2«.

Vrhovni komandant NOVJ Josip Broz Tito naredio je 8. februara 1. bosanskom korpusu da zatvori i brani komunikacijske pravce koji izvode na jug i jugoistok na slobodnu teritoriju Drvara, Bosanskog Grahova, Livna, Glamoča i Kupreškog polja. Trebalo je, naime, dobiti potrebno vri-

16) Zbornik IV/10, 78. Divizija je od naoružanja imala dva topa, 75 mm, 1 top 37 mm, 3 protivtenkovska topa, 6 minobacača, 1 laki minobacač, 22 teška mitraljeza, 156 puškomitraljeza (od toga 10 njemačkih brzih »šaraca«), 3.154 puške, 49.935 metaka za mitraljeze, 122.352 pušcanih metaka, 266 revolvera i 1.221 ručnu bombu. U odnosu na naoružanje divizije pred njen napad na Sanski Most (10. decembra 1942), njena vatrena moć je znatno narasla.

Odrambene borbe na pravcima Ključ—Glamoč i Mrkonjić-Grad—
—Janj—Kupreško polje (od 28. 1. do 6. 3. 1943)

jeme da se iz rejona Drvara završi pokret oko 3.000 ranjenika Centralne vojne bolnice prema Glamoču i Livnu i dalje na istok ka Operativnoj grupi divizija Vrhovnog štaba, koja je 8. februara prešla u protivofanzivu u dolinama Rame i Neretve, sa zadatkom da prihvati ranjenike Centralne bolnice i da prenese ofanzivne operacije u Hercegovinu i Crnu Goru. Operativnu grupu Vrhovnog štaba sačinjavale su 1. i 2. proleterska divizija, 3, 7. i 9.

udarna divizija i artiljerijski divizion Vrhovnog siaoa. Ćeama uivi^ja se nalazila na polořajima u odbrani pravca Bosanski Petrovac—Drvar, pa je Vrhovni Ńtab naredio Stabu 1. bosanskog korpusa da je Ńto prije smijeni.

Kako je 4. divizija ostala u Podgrmeĉu, Stab 1. bosanskog korpusa mogao je za izvrŃenje dobijenog zadatka angařovati skromne snage. Za odbranu pravca od Bosanskog Petrovca prema Drvaru odredio je 8. krajiŃku brigadu 4. divizije, a 5. diviziji naredio je da zatvori sve pravce koji od Kljuĉa, Mrkonjiĉ-Grada i Jajca izvode ka MliniŃtima, Glamoĉu i KupreŃskom polju. U isto vrijeme odluĉio je da 1. krajiŃka brigada odmah krene u centralnu Bosnu, na prostoriju Kotor-VaroŃ—Maslovare—Siprage, sa zadatkom da nakon odlaska sa ove prostorije 1. i 3. divizije ka dolini Rame pomogne uĉvrŃenju 4. krajiŃskog partizanskog odreda i da za sebe veře neprijateljske snage i time olakŃa protivofanzivu Operativne grupe Vrhovnog Ńtaba.

U stvari, Stab 1. bosanskog korpusa imao je tada za odbranu svih pravaca koji su izvodili na preostali dio slobodne teritorije u Bosanskoj krajini samo tri brigade. DoduŃe, po njegovom nareĉenju, formirana je, 20. februara, nova, 12. krajiŃka brigada u ĉiji sastav su uŃla samo dva brojno slaba bataljona i sa njom je ojaĉana odbrana pravca prema Drvaru.¹⁷ Ovako tanak borbeni raspored jedinica 1. bosanskog korpusa Nijemci ĉe, u operaciji »Vajs-2«, brzo savladati.

Stab 5. divizije odredio je 4. krajiŃku brigadu da zatvori pravac od Bravska prema Crkvenom i od Kljuĉa prema Ribniku i Ćadavici, gdje se nalazio i 2 (Ribniĉki) bataljon 7. krajiŃke brigade. Pravce od Banja Luke i Jajca prema Ćadavici, Jezeru i Mrkonjiĉ-Gradu kontrolisala je 7. krajiŃka brigada. Na polořaju kod Jajca prema Jezeru nalazio se jedan bataljon 9. krajiŃke brigade.

Njemaĉka komanda poĉela je operaciju »Vajs-2« 25. februara. Na pravcu Bosanski Petrovac—Drvar—Bosansko Grahovo nastupila je 7. SS divizija, a od Kljuĉa, Ćadavice i Mrkonjiĉ-Grada prema Glamoĉu i KupreŃskom polju njemaĉka 369. divizija i 3. domobranska planinska brigada. Koristeĉi Ńeljezniĉku prugu i Ńumske staze, obe divizije su odreĉenim jedinicama »proĉeŃljale« planinski teren od OŃtrelja do Vitorog-planine. Graniĉna linija izmeĉu divizija bila je: selo Vrbljani—vis Ovĉara (trig. 1576) — selo Hotkovci (uklj. za 369. diviziju).¹⁸ Njemaĉke 717. i 718. divizija, koje su po prvobitnom planu bile predviĉene da uĉestvuju u operaciji »Vajs-2«, upuĉene su u borbu protiv Operativne grupe Vrhovnog Ńtaba — 717. divizija iz rejonu Kljuĉa i 718. divizija iz rejonu Travnika, Jajca i Donjeg Vakufa. Angařovanjem ovih divizija protiv Operativne grupe Vrhovnog Ńtaba, uveliko je bila olakŃana veĉ ionako teŃka situacija kod 1. bosanskog korpusa.

U vremenu od 9. do 20. februara na sektoru Bravsko—Kljuĉ jedinice 5. divizije bile su u stalnom kontaktu sa neprijateljem, ali nije bilo veĉih borbi. Nijemci su izvodili manje ispade da bi obezbijedili komunikacije i rejon oko Kljuĉa, gdje su uřurbano popravljali most na Sani, koji su zavrŃili tek 20. februara.¹⁹ Garnizon u Jajcu bio je neaktivan, a ĉetnici na Manjaĉi izbjegavali su borbu.

17) Zbornik IV/10, 116.

18) Zbornik IV/10, 272.

19) Zbornik IV/10, 243 i 252.

Naša obavještajna služba i izviđačka služba u ovom vremenu nisu uspjele da dođu do podataka o koncentraciji dviju njemačkih divizija na prostoru Ključa (717. divizija) i Sanskog Mosta (369. divizija). I ono malo šturih podataka upućivalo je na zaključak da se na tom prostoru nalaze znatno manje neprijateljske snage. Međutim, da je Štab 5. divizije imao i potpunije podatke o neprijatelju, ne bi mogao izvršiti bolje grupisanje jedinica svojih dviju brigada.

Ovo vrijeme do početka jačih borbi naše jedinice koristile su za druge, veoma korisne poslove. Sve je preduzeto da se serpentine na Klokotovcu i cesta prema Mliništima što bolje zaruše. Zarušavana je i cesta Mrkonjić-Grad—Jezero. Ove ceste rušene su još od početka neprijateljske ofanzive, ali bez dovoljno dinamita zarušavanje je išlo sporo, a jedinice više nisu imale nazasnih mina. Nije bilo organizovano zarušavanje i pravljenje zasjeka na cesti u šumi kod Mliništa. Drugi važan posao bio je održavanje sastanaka po bataljonima na kojima se govorilo o iskustvima iz borbi na Paunovcu, zatim o borbama na drugim našim frontovima i o velikoj pobjedi Crvene armije kod Staljingrada. Borbeno stanje jedinica bilo je dobro. Nastavljena je borba protiv pjegavog tifusa, koji se sve češće pojavljivao među brojnim izbjeglicama i, uopšte, u narodu. Vršena je smjena bataljona na položaju da bi se izvršilo parenje odjeće, ali je ovaj posao zbog jake zime i loših uslova smještaja tekao teško i sporo. Borba protiv epidemije tifusa sve je više predstavljala veliku našu nevolju, a njena kulminacija doći će poslije završene neprijateljske ofanzive.

Jače borbe počele su 20. februara kada su preko Donjeg Ratkova i od Ključa ka Čadavici krenule jedinice 717. divizije. Njima su pružili otpor dva bataljona 7. krajiške brigade, koja su, prodorom 717. divizije 22. februara u Mrkonjić-Grad, zaposjeli cestu prema Mliništima kod sela Podrašnice.

Iza 717. divizije kretala se 369. divizija. Njen izviđački bataljon stigao je 23. februara u Čadavicu, glavnina 370. puka prošla je kroz Ključ, a 369. puk stigao je u širi rejon Ramića.²⁰ Izviđački bataljon 24. februara zauzeo je selo Mračaj, a 3. domobranska planinska brigada stigla je u Mrkonjić-Grad. Prekopi na cesti Ključ—Mrkonjić-Grad—Jezero usporavali su pokret težih neprijateljskih jedinica, ali je cesta brzo opravljena.

Od 25. februara borbe su počele na svim pravcima. Glavnina 369. divizije nastupila je duž ceste Čadavica—Mliništa—Glamoč, a dio njenih snaga nastupao je od Donjeg Ribnika prema selima Vrbljani i Perišići i preko Gerzova na Gerzovo polje, željezničku stanicu Čardak i selo Pribeľju. Treća domobranska planinska brigada nastupila je od Mrkonjić-Grada u pravcu Trnova i Pljevskih Podova. Na svim pravcima vođene su žestoke borbe, ali odbrana jedinica nije mogla biti onako odsudna kao na Paunovcu. Velika premoć neprijatelja, nedovoljne količine municije, osobito za mitraljeze i minobacače, i otkriveno zemljište u zahvatu komunikacije prema Mliništu diktirali su elastičnije vođenje odbrane. Usljed toga i obostrani gubici bili su znatno manji od onih u borbama na Paunovcu. U početku pravac Mrkonjić-Grad—Mliništa branila su dva bataljona 7. krajiške brigade, ali su već od 26. februara na ovaj pravac prebačeni i bataljoni 4. krajiške brigade, dok su se bataljoni 7. krajiške brigade rokirali

20) Zbornik IV/10, 282.

udeso, prema željezničkoj stanici Čardak, a njen 2. bataljon nalazio se u odbrani pravca Ključ—Gornji Ribnik.

Ujutro 26. februara neprijatelj zauzima prevoj Štrbinu, južno od Mračaja, i u toku dana, sa tenkovima u prethodnici, dostiže do sela Beriči. Njegove radne grupe brzo opravljaju prekope na cesti. Sutradan 369. divizija dostiže liniju sela Vrbljane, selo Lipovac, selo Bjelovina, Korita, Lunja-gl. (k. 1085), a 3. domobranska brigada — selo Trnovo. Teške borbe na bliskom odstojanju vođene su sa željezničke stanice Mlinište i Čardak. Ovdje su se smjenjivali neprijateljski i naši juriši. Jači odmorniji neprijatelj je ove stanice zauzeo 28. februara. Veliki snijeg, hladnoća i slaba ishrana umanjivali su otpornu snagu boraca. Na šumskim stazama i cestom kroz Mlinište borci nailaze na smrznuta tijela djece i starijih. Srećom, kolone izbjeglica već su stigle u glamočka sela.

Lijevo od 4. krajiške brigade nalazio se 2. bataljon 7. krajiške brigade, koji je 28. februara i 1. marta vodio borbe od Gornjeg Ribnika (Crkveno) do Resanovače sa borbenom grupom iz sastava 7. SS divizije. Sa njim je iz Crkvenog krenula masa naroda iz ustaničkih ribničkih sela za Resanovaču i Uvale. Trećeg marta bataljon je stigao na Tičevo i povezao se sa 8. krajiškom brigadom.

Prvog marta, poslije kraće borbe kod sela Mlinište, 4. krajiška brigada odstupila je u selo Stekerovci, a 369. divizija spustila se u Glamočko polje. Na frontu 7. krajiške brigade neprijatelj je toga dana izbio do brda Malčana (k. 1497), 3 km sjeverno od sela Pribelje.²¹ Noću 1/2. marta dva bataljona 4. krajiške brigade napali su neprijateljski logor u selu Hotkovcima. U ovoj akciji samo je 1. četa 3. bataljona iznenadila neprijatelja, izbacila iz stroja oko 20 vojnika, zaplijenila 3 puškomitrajzeza »šarca«. Četa je imala jednog mrtvog i osam ranjenih. Drugog marta 4. krajiška brigada nalazila se u selu Popovićima i vršila izviđanje prema selu Vagnju i Stekerovoima. Glavnina 369. divizije stigla je na prostoriju Vaganj—Pribelja—Glamoč.

Ostavši zbog udaljenosti bez veze sa štabom divizije i sa 4. krajiškom brigadom, 7. krajiška brigada, bez 2. bataljona, od 2. marta zatvarala je pravce koji preko Hrbline izvođe u Kupreško polje. Njena dva bataljona 2. marta vodili su borbu na liniji Matrag (k. 1413) — M. Vitorog protiv lijevokrilnih jedinica 369. divizije, a sa jednim bataljonom u Janju protiv 3. domobranske planinske brigade. Vodeći zadržavajuću odbranu, brigada se narednog dana povlačila grebenom Hrbline na jugoistok, a zatim su po samoinicijativnoj odluci štaba brigade, 1. i 3. bataljon upućeni na položaje na Borovoj Glavi, sa zadatkom da spriječe prodor neprijateljskih snaga iz Livna za Suicu. Njen 4. bataljon povlačio se ka Kupreškom polju i 5. marta stigao u selo Znanagina. Tako se 7. krajiška brigada našla u ulozi zaštitnice ranjenicima koji su se kretali ka dolini Rame. Vrhovni štab je 5. marta uvrstio 7. krajišku brigadu u sastav Operativne grupe divizija. Ona će u njenom sastavu ostati sve do konca jula 1943, kada se vratila u Bosansku krajinu.

U zaplijenjenim neprijateljskim dokumentima nema cjelovitih podataka o gubicima kod 369. divizije i 3. domobranske planinske brigade. Prema dnevnom izvještaju od 28. februara. 369. divizija imala je od 25. do 27.

21) Zbornik IV/11, 169.

februara 12 mrtvih i 48 ranjenih, a prema dnevnom izvještaju od 5. marta, 3. domobranska brigada imala je u vremenu od 28. februara do 2. marta 6 mrtvih i 41 ranjenih.²²⁾

I na pravcu Drvara i Bosanskog Grahova događaji su se brzo razvijali. Sedma SS divizija je 26. februara zauzela Oštrelj, a 27. februara Drvar. Pokret njenih motorizovanih dijelova i tenkova usporavali su prekopi i zasjeke na cesti u oštreljskoj šumi i od Drvara prema Pločama (prevoj južno od Drvara). Prvog marta 8. krajiška brigada našla se na položajima kod Vidova Sela i Prekaje, a 10. krajiška brigada, koja je povučena sa fronta prema Kninu, držala je prevoj Ploče. Noću 28. februara prebacila se i 12. krajiška brigada preko ceste Bosanski Petrovac i otišla u Podgrmeč.²³⁾ Tako su na preostalom dijelu slobodne teritorije bile samo tri brigade 1. bosanskog korpusa — Četvrta, Osma i Deseta — svaka iz sastava druge divizije.

U Tičevu su bili Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu, Štab 1. bosanskog korpusa i Štab 5. divizije. U Tičevu su bile i korpusna i divizijska bolnica sa teškim ranjenicima.

Drugog marta 7. SS divizija zauzela je prevoj Ploče na cesti za Bosansko Grahovo, sela Ljeskovicu i Prekaju, a njena lijevokrlna — istočna grupa, koja je nastupala kroz šumu preko Crkvenog i Resanovače i vodila borbu sa 2. bataljonom 7. krajiške brigade, izbila je u selo Poljice, istočno od Prekaje.²⁴⁾ Toga dana se 10. krajiška brigada povukla sa Ploča prema Trubaru i Hrnjadima, kuda Nijemci nisu nastupali. 8. krajiška se orijentisala prema Tičevu, a uveče je 4. krajiška brigada, po naređenju Štaba divizije, izvršila pokret iz sela Popovića i stigla u Tičevo ujutro 3. marta.

Narod se sklanjao ispred neprijatelja na razne strane. Jedan dio izbjegao je u Tičevo. Tu je najviše bilo omladine. Sa narodom je bilo dosta članova narodnooslobodilačkih odbora i drugih aktivista narodnooslobodilačkog pokreta iz bosanskopetrovačkog, drvarskog, bosanskograhovskog i prekajskog kraja. Štab korpusa i Oblasni komitet Partije odlučili su da se izbjeglo stanovništvo i ranjenici prebace, noću 3/4. marta, pod zaštitom vojske, preko ceste Drvar—Bosansko Grahovo, kod sela Resanovaca, u selo Trubar i dalje na zapad, u istočnu Liku, gdje više nije bilo neprijateljskih jedinica. Zbog toga je u Tičevo prebačena i 4. krajiška brigada.

Pred mrak 3. marta Nijemci su u borbi sa 8. krajiškom brigadom izbili od Ljeskovice na kose ispred Malog Tičeva. Iako su bili loši metereološki uslovi, njemačka avijacija je bila toga dana veoma aktivna. Pod utiskom bliske borbe i napada avijacije postrojavanje kolone je išlo veoma sporo. Tek u prvi suton čelo kolone krenulo je na zapad ka selu Maleševcima. Teške ranjenike nosila je i vojska i omladina. Međutim, kako još od prethodnog dana Štab korpusa nije imao vezu sa 10. krajiškom brigadom, nije bio obaviješten da su toga dana Nijemci prošli od Drvara za Bosansko Grahovo. Tek u trenutku kada je čelo kolone stiglo pred Maleševce izvidnica upućena u Resanovce javila je da Nijemci komuniciraju cestom Drvar—Bosansko Grahovo. Bilo je jasno da se sa velikom kolonom naroda i ranjenika ne može do zore preći ova cesta, a ući u borbu sa takvom kolonom

22) Zbornik IV/10, 306 i Zb. IV/11, 189.

23) Zbornik IV/11, 22.

24) Zbornik IV/11, 8, 171 i 172.

na otvorenom polju bilo bi krajnje opasno. Zbog toga je Štab korpusa odlučio da cijela kolona krene preko sela Marikovaca, Peulja i Nuglašice na Šator-planinu, odakle bi se spustila na Pop»viče i preko Glamočkog polja pošla na sjever. Međutim, promjenom pravca pokreta izgubljeno je mnogo vremena.

Marš do Međugorja na Šatoru bio je veoma naporan. U koloni je bilo 22 teška ranjenika na nosilima.²⁵ Čelo kolone stiglo je na Međugorje 4. marta nešto iza podne, a začelje predveče. Na Međugorju je duvala jaka bura, hladnoća je probijala do kostiju, na sjevernoj strani Šatora snijeg je bio debljine jedan metar. Na ivici šume prema selu Popovićima nalazilo se nekoliko staja u koje su sklonjeni teški ranjenici.

Čim su stigli u Međugorje komandant 1. bosanskog korpusa i komandant 5. divizije pošli su na izviđanje sela Popovića. Sa njima je bio i pisac ovih redova — komandant 4. krajiške brigade. Usput su od seljaka iz Popovića, koji su se sklanjali od neprijatelja, doznali da su Nijemci stigli u selo, ali im nisu znali jačinu. Osmatranjem Popovića i sami su se uvjerali da je neprijatelj u selu. Nad selom se, naime, pojavio avion za vezu i vidjelo se da je bacio neki paket sa malim padobranom. Bilo je to, vjerovatno, neko naređenje za tu jedinicu.²⁶ Nije se znalo da li ima neprijatelja u drugim okolnim selima — u Rorima, Vagnju, Stekerovcima.

Za izlazak sa Šatora, odnosno iz Međugorja, na sjever postojala je samo jedna staza koja je išla za selo Popoviće. Od ove staze se u podnožju šume odvajala jedna slabija staza koja je išla istočno od Popovića. Komandant korpusa je odlučio da se ne napadaju Nijemci u Popovićima nego da kolona prođe istočno od sela i dalje preko Glamočkog polja, za selo Stekerovce. Odlučeno je da se odmah krene i da na čelu kolone bude 4. brigada.

Okolo 22. časa brigada je sa tri bataljona (četvrti bataljon je bio na začelju iza brigadne bolnice i komore) stigla na stazu koja izvodi istočno od Popovića. Ali, odmah se vidjelo da je staza davno zatrpana gomilama posječenih i oborenih stabala i da se njome ne mogu kretati konji i komore, pa je štab brigade vratio svoju bolnicu i komoru i bataljon sa začelja i izvijestio Štab divizije da takvom stazom mogu proći samo pješaci. Tri bataljona i štab brigade stigli su u zoru 5. marta, bez borbe, u Stekerovce. U selu nije bilo neprijatelja.²⁷

Ovdje se odmah nameće pitanje zbog čega Štab korpusa, u izmijenjenoj situaciji, nije uputio za 4. brigadom omladinu i ostale civile, čime bi se olakšao položaj grupacije u Međugorju. Štab korpusa mogao je takvu odluku donijeti čim je saznao za izvještaj štaba 4. brigade, znači, negdje odmah iza ponoći. On to nije učinio vjerovatno zbog toga što je računao na pomoć omladine u nošenju teških ranjenika.

Tako je najveći dio kolone ostao u Međugorju, na Šatoru. Već nekoliko dana i noći borci i omladina bili su u pokretu. Noć 4/5. marta, iako je prošla bez borbe, bila im je najteža. Bila je jaka hladnoća. Ljudi su ložili vatre, a one su propadale u duboki snijeg i slabo grijale. U nekoliko tjeskobnih staja bili su smješteni ranjenici, ali je njima bilo najteže. Hrane

25) Rade Zorić, Četvrta krajiška brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980. str. 56 (ubuduće: R. Zorić, Četvrta krajiška brigada, str.____).

26) Zbornik IV/11, 181 i 182.

27) Milutin Morača, Ratni dnevnik, VIZ »Vojno delo«, Beograd, 1962. str. 65.

je bilo vrlo malo. Zbog umora i velike hladnoće ljudi su počeli da haluciniraju: pričinjavalo im se da vide lijepe i udobne osvijetljene kuće, stada i drugo. No, nije se imalo kuda. Moralo se čekati dan da se organizuje novi pokret za izlazak iz šume u pravcu sjevera.

Izjutra 5. marta odlučeno je da se krene za selo Rore. Staze kroz šumu za ovo selo nije bilo, ali su uzeti seljaci iz Popovića da provedu kolonu najblažim padinama ka selu. Formiranje kolone i kretanje čela kolone išlo je sporo: snijeg je bio zaleđen i teško se pravila prtina; velike komore i ranjenici na konjima i nosilima zahtijevali su i prostor i vrijeme da se svrstaju u kolonu i da krenu; zbog velike strmine i guste šume nije bilo moguće da se kreće u više kolona. Sve to zajedno, a najviše veliki zamor ljudstva, hladnoća i pojave halucinacija, stvaralo je teškoće oko formiranja kolone i bržeg kretanja. Bilo je nesnalažljivosti i sporosti kod pojedinaца iz komandnog kadra, što je takođe ometalo pokret. Ipak je glavnina kolone stigla u Rore i u selo Crni Vrh 6. marta prije podne.

Međutim, neprijatelj nije mirovao. Istočna borbena grupa 7. SS divizije krenula je iz Popovića za Međugorje i 5. marta iznenada napala začelje kolone. Zaštitnica je prihvatila borbu, ali nedovoljno organizovano. Od neprijateljske vatre nastala je velika pometnja. Dio kolone sa začelja se uskomešao, pojedine grupe naroda, omladinaca i boraca napuštale su kolonu, povlačile se u planinu, gubeći vezu jedna sa drugom i sa glavninom. Uskoro je nastala noć koja je još više doprinijela pometnji grupa rasutih po Šatoru. Savladana glađu i umorom, mnogi od njih preživjeli su se po zaleđenom snijegu niz planinske strmine i izginuli. Drugi su umorni i gladni zasпали i umrli u sijegu. Tako smo na Šatoru ove noći i slijedećeg dana imali mnogo veće gubitke kod rasutih i zalutalih grupa nego od vatre neprijatelja.

Nijemci su u toku 5. i 6. marta pretražili seoske staje u Medugoi-ju i okolnu šumu i pobili zaostale ranjenike i sve druge ljude koje su tamo zatekli i popalili staje. Poslije ovog maškara produžili su pokret prema Staretini-pianini.²⁸⁾

U toku 6. marta iz Šatora su pristizale grupe boraca i omladine. Poslije kraćeg odmora u selu Crni Vrh omladina je vraćena kućama, a jedinice su pošle na nove zadatke. Četvrta krajiška brigada i 2. bataljon 7. krajiške brigade upućeni su za Vrbljane, Crkveno i Ribnik, kuda su pošli i Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu, Štab korpusa i Štab divizije.

Šestog marta završila se njemačka operacija »Vajs-2« u Bosanskoj krajinu. Njen kraj bio je izuzetno težak samo za mali dio krajiških jedinica koje su se našle na Šatoru, zajedno sa najvišim partijskim i vojnim rukovodstvom u Bosanskoj krajinu i sa dijelom naroda iz petrovačkog, drvarskog i grahovskog kraja. Kao i na primjeru borbe u okruženju 4. udarne divizije na Grmeču u neprijateljskoj operaciji »Vajs-1« i ovdje se pokazalo da su iscrpljenost jedinica, slaba ishrana i velika zima elementi koji se

28) Zbornik IV/11, 190, 193 i 194. U dnevnom izvještaju od 5. marta Nijemci ne pominju borbu na Međugorju. U tom su izvještaju izapisa/i da je u borbama od 3. do 5. marta 7. SS divizija imala 12 mrtvih i 13 ranjenih, a partizani 195 mrtvih i 54 zarobljena, koji su, poslije saslušanja, strijeljani. U dnevnom (izvještaju za 6. mart kažu da nedostaju vijesti o grupi koja vrši čišćenje zone Međugorje—Šator. Sedma SS divizija 5. marta dostigla je liniju: k 1250 (zapadno od Cnog Luga) — Vaganj-dol—Kosa" (k. 1304).

krajnje nepovoljno odražavaju na borbenu sposobnost boraca i koje, u odmjeravanju mogućnosti i u postavljanju zadataka jedinicama, neposredna i viša komanda moraju da uzimaju u obzir. Situacija na Šatoru je isto tako potvrdila da manja, ali odmornija, neprijateljska jedinica može da rastroji i nanese velike gubitke inače dobroj i sposobnoj našoj jedinici.

Zbog težine situacije na frontu od samog početka operacije »Vajs-2« Stab 1. bosanskog korpusa morao je da obezbijedi stalnu i dobru vezu sa štabovima brigada, što bi mu omogućilo da pravovremeno donese odluku o pokretu sa Tičeva. Međutim, u najodsudnijem vremenu nije bilo veze sa 10. brigadom, odluka je donijeta u zadnji čas, da bi se odmah zatim donijela druga, isto veoma nepovoljna i sa potpuno neizvjesnim ishodom. Neopreznost je bila utoliko veća što se na surovoj planini zadesilo rukovodstvo NOP-a u Bosanskoj krajini.

Ali, kao i u drugim sličnim prilikama, teška situacija na Sator-planini savladana je zahvaljujući visokoj svijesti i moralu boraca i omladine.

Prvi zadatak 4. krajiške brigade poslije Šatora bio je da sahrani poginule i umrle na Šatoru. To je veoma pažljivo izvršio njen 2. bataljon. Na žalost, nije sačuvan izvještaj o broju sahranjenih. Prema sjećanju starješina 1 boraca 2. bataljona, tada je na Šatoru sahranjeno 120 boraca. Stab 5. divizije u izvještaju štabu korpusa od 10. marta piše da je veći dio ranjenika spašen sa Šatora. Bataljon je prikupio dosta naoružanja i intendanske opreme.